

«Jeg husker så godt da krigen kom til Norge»: Ni oppvekstfortellinger fra perioden 1923 til 1946

“I Remember So Well When the War Came to Norway”: Nine Childhood Stories from the Period 1923 to 1946

Moa Nyamwathi Lønning

PhD, Senioranalytiker, Norges Røde Kors

moa.nyamwathi.lonning@redcross.no

Sammendrag

Eldre menneskers oppvekstfortellinger gir et retrospektivt og (lokal)historisk innblikk i barns lek, ansvar, familiere-lasjoner og generasjonsforskjeller. Denne artikkelen er basert på ni livshistorieintervjuer med personer født mellom 1923 og 1939. Fokuset er på *hva* og *hvordan* de forteller om egen oppvekst. Informantenes historier trekker frem den «gode barndom» som ble endret av krig, men også hvordan levekår påvirket barndommen og ansvar for å bidra. Deres beretninger drar på det sanselige og er fortsatt fulle av følelser og inntrykk mer enn 75 år senere. De bruker nåtiden til å formidle og ramme inn egne erfaringer, og viser også hvordan minner kan utgjøre en ressurs i eget liv og gi nytt perspektiv på tidligere og senere generasjoner. Informantenes historier drar linjer mellom samfunnsendringer og generasjonsforskjeller. De viser også hvordan eldre mennesker som tidsvitner, gir innsikt i Norges (lokal)historie, og de er en svært viktig kilde til barns opplevelser under 2. verdenskrig. Artikkelen løfter frem dette og fokuserer spesielt på minner fra tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944.

Nøkkelord

2. verdenskrig, barndom, høy alderdom, minner, tvangsevakuering av Finnmark og Nord-Troms

Abstract

Elderly people's childhood stories give a retrospective and (local) historical insight into children's play, responsibility, family relations and generational differences. This article is based on nine life-history interviews with people born between 1923 and 1939. The focus is on *what* and *how* they narrate about their own upbringing. Participants' stories highlight a “good childhood” as changed by war, but also how living conditions affect childhood experiences and responsibility to contribute. Their stories draw on sensory memories and are still full of emotions and vivid impressions more than 75 years later. They use the present to convey and frame their experiences and show how memories can represent a resource in their own lives and offer new perspectives on previous and later generations. Participants' stories draw lines between societal and generational changes. They also show how elderly people as time witnesses, offer insight into Norwegian (local) history, and constitute a very important source to children's experiences during World War II. The article raises this with a special focus on memories from the forced evacuation of Finnmark and northern Troms during the autumn of 1944.

Keywords

childhood, forced evacuation of Finnmark and northern Troms, memories, old age, World War II

Innledning

Det er begrenset med kilder, formidlet under krigen eller i nær etterkrigstid, til barns opplevelser fra okkupasjonen av Norge under 2. verdenskrig.¹ Det er ikke mange tiår siden man først begynte å interessere seg for barnas krigshistorier.² Som et bidrag ga *Tidsskrift for Norsk psykologforening* ut *Beretninger om krigsbarndom 1940–1945* i 2009. Temanummeret inneholder mange fagessays om barndomsminner fra krigen. Førstehåndsberetninger er, sammen med biografisk forskning, livshistorisk forskning eller tidsvitneforskning, en av få inngangsporter man har til denne generasjonen barns krigsopplevelser.³ Retrospektive intervjuer er derfor ytterst viktige for innsikt i barndom under okkupasjonen. I 2020 var det 75 år siden freden kom. De som er født det året krigen kom til Norge, fylte da 80 år. Per 2020 besto Norges befolkning i denne aldersgruppen av 231.000 mennesker, litt over fire prosent av befolkningen.⁴ Som 80-åring i 2020 fylte man fem år i fredsåret. Denne gruppen er derfor tidsvitner fra 2. verdenskrig.

Minner, eller tilbakeblikk, er viktig innenfor gerontologien, men som Ingebretsen og Solem beskriver, har oppfatninger om minner og deres verdi og betydning variert.⁵ Minner påvirkes av mange faktorer. Opplevelser gjennom livet og nåværende livssituasjon påvirker tilbakeblikk på livet og blir en fortolkningsramme. Livshistorier er ofte konstruert med kontinuitet i mente – det handler om å finne mening i det som har skjedd.⁶ Det å ha noen å dele minner med kan være et element av å minnes noe.⁷ Det relasjonelle er derfor viktig i å formidle og videreføre minner. Beretninger om «gamle dager» er del av folkeminnegranskningen og kan også være en brobygger mellom generasjoner.⁸ Minner er informative for historiske hendelser, samfunnet og levekår. Som Hjort og Wetlesen oppsummerer, «kan [tilbakeblikk] gi innblikk i hvordan samfunnsforhold reflekteres på individuelt nivå og frembringe mønstre som er typiske for ulike kontekster».⁹ Individuelle minner påvirkes ikke kun av egne opplevelser, men av det kollektive og av dominante eller marginaliserte historier. Personlige minner og offentlige narrativer eksisterer i en dialogisk relasjon, og det historiske inngår i egen minneproduksjon.¹⁰ Dette betyr at tilbakeblikk ikke er objektive og historiske sannheter. Tilbakeblikkenes verdi er snarere å lokalisere det subjektive i en større sammenheng. Som Schrumpf viser i sin studie om norske barns opplevelser av okkupasjonen, basert på skolestiler fra 1946, inngår krigsminner i en «minnekultur og et minnefelleskap», som innebærer en inkludering og ekskludering fra det kollektive minnet.¹¹

Eldre mennesker er en heterogen gruppe. De er forskjellige med tanke på bakgrunn, kjønn, etnisitet, sosioøkonomisk status, legning, religiøsitet med mer. Likevel finnes det fellestrekk og felleserfaringer. Dette handler om livsfase og om historiske, politiske, kulturelle og sosiale prosesser som har skapt rammer for samfunnet de har vokst opp i, levd sine

1. For et unntak, se Schrumpf 2016.

2. Hjort & Wetlesen 2009. For noen eksempler se: Nøkleby & Hjeltnes 2010; om tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms, se Stenvold & Fause 2015; om barndomserfaringer fra krigen i et livsløpsperspektiv, se Wetlesen & Hjort 2006; om minner fra evakueringen blant samiske eldre i Finland, se Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019. Se også Borge 2002 om barn hvis foreldre holdt med NS; og Ericsson & Simonsen 2005 om norsk-tyske barn.

3. Hjort & Wetlesen 2009

4. SSB 2020.

5. Ingebretsen & Solem 1994.

6. Hinchman & Hinchman 1997.

7. Ingebretsen & Solem 1994.

8. Ibid.

9. Hjort & Wetlesen 2009: 2.

10. Schrumpf 2016.

11. Ibid.: 495.

voksne liv i og aldres i. Denne artikkelen er basert på et større Røde-Kors prosjekt gjennomført i 2020 om personer 80+ i Norge som inkluderte ni livshistorieintervjuer. I beretninger fra livet var informantenes lengste fortellinger om barne- og ungdomstiden. Artikkelen utforsker *hva* og *hvordan* de forteller om egen oppvekst. Artikkelens mål er å gi et (lokal)historisk innblikk i perioden 1920-tallet og gjennom krigsårene, i barn og unges lek, ansvar, familierelasjoner og generasjonsforskjeller, med spesielt fokus på tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944. Før presentasjon og diskusjon av funn gis en gjennomgang av metode.

Metode

Rekruttering og utvalg

Artikkelen utforsker ni retrospektive oppvekstfortellinger fra perioden 1923 til 1946. Informantene ble rekruttert gjennom eget nettverk, Pensjonistforbundet og pensjonistforeninger i ulike deler av Norge. Inklusjonskriteriene var alder 80+ og mulighet for å gi informert samtykke. Jeg intervjuet fem kvinner og fire menn født mellom 1923 og 1939 i Troms og Finnmark, Nordland, Trøndelag, Møre og Romsdal, Oppdal og Rogaland. To deltakere hadde samisk bakgrunn og tre hadde familiebakgrunn fra Finland og Sverige. I tillegg til de generelle levekårene i Norge under deltakernes barne- og ungdomstid er eldre med samisk bakgrunn og nasjonale minoriteter også oppvokst i en tid da fornorskning var offisiell politikk, altså den offentlige assimileringspolitikken.¹²

Fremgangsmåte og datainnsamling

Fem deltakere ble intervjuet ansikt-til-ansikt, tre ble intervjuet på telefon, og én ble intervjuet per videosamtale. Ett intervju var med et ektepar, og ett var en generasjonssamtale med én deltakers barn. Alle intervjuene fulgte samme guide, som la til rette for informative tilbakeblikk.¹³ Selv om intervjuguiden la opp til kronologiske narrativer, gjenspeilet ikke nødvendigvis fortellingene dette. I noen intervju var deltakernes fortellinger et dynamisk samspill av minner – nåtiden vekket minner fra fortiden og fortiden vekket assosiasjoner og kontraster til nåtiden. Hensikten med intervjuene var todelt: innblikk i deltakernes livshistorier og økt innsikt i konkrete fenomen. Intervjuguiden var derfor en kombinasjon av åpne og mer spesifikke spørsmål, slik som dem om hverdagen under koronapandemien.¹⁴ Intervjuguiden fungerte som en ledetråd, mens selve intervjuene ofte hadde en løsere form. For denne artikkelen har følgende spørsmål vært sentrale: *kan du fortelle meg om din barndom og ungdomstid?* og *kan du fortelle om dine opplevelser under krigen?* Gjennom å stille spørsmål med åpen formulering kunne deltakerne bevare kontrollen over hvor mye de gikk inn i egne minner. Noen ganger førte forsøk på konkretisering og å befestе hendelser i tid samt spesifikke tema til mer detaljerte historier. Andre ganger opplevde jeg at slike forsøk kom i veien for deres fortellinger.

Intervjuenes lengde varierte. Fem intervju varte betydelig lengre enn resten. Fire av disse ble gjennomført ansikt-til-ansikt og ett per telefon over tre samtaler. Av de fire kortere intervjuene ble ett gjennomført ansikt-til-ansikt, ett via videosamtale og to per telefon. Det kortere ansikt-til-ansikt-intervjuet var, i form av timer, det lengste. Deltakeren hadde behov

12. Fornorskning skjedde gjennom skole og kirke og omhandlet språk og identitet. Det var i 1959 at samisk ble tillatt i skolen. I 2018 oppnevnte Stortinget en Sannhets- og forsoningskommisjon med fokus på urett begått mot samer og kvener/norskfinner.

13. Ingebretsen & Solem 1994.

14. Røde Kors 2021.

for hvilepauser underveis. Intervjuets lengde var derfor ikke kun basert på intervjuets form, men også andre faktorer, som dagsform, mulighet for hvile og ønske om å gjennomføre intervjuet i én eller flere omganger. Som en deltakers barn kommenterte: «Det er ikke alle dager som er like snakkesalige.» Jeg tilbrakte fra rundt en time til en halv dag sammen med hver deltaker, og tre deltakere supplerte intervjuet per telefon. De fysiske intervjuene tok meg fra Evenes i Nordland til Tana i Troms og Finnmark. Ett intervju ble gjennomført i deltakerens barndomshjem. Ytterligere fire ble gjennomført i/utenfor deltakernes nåværende hjem, og i umiddelbar nærhet til barndomshjemmene til tre av dem. Dette resulterte i at episoder, hendelser og situasjoner mer nærliggende kunne beskrives med referanse til materielle og geografiske betingelser. Deltakerne viste fotografier og andre ting av sentimental betydning og kunne også peke ut steder. Én deltaker fortalte om tidligere erfaring med å dele minner med offentligheten. For andre fremsto det som første gang. Ingen ga tilbakemelding om at de opplevde intervjuet som vanskelig. Flere uttrykte at de nettopp opplevde det som hyggelig (å få besøk) og fint å dele sine erfaringer.

Historier utfolder seg ikke i et vakuum. Et intervju er en relasjonell situasjon. Det er et møte mellom den/dem som spør og lytter, og den/dem som forteller. Beretninger kan dermed konstrueres med en mottaker og et bredere publikum i mente. I dette tilfellet representerte jeg som intervjuer Røde Kors og organisasjonens ønske om økt innsikt på eldrefeltet – et prioritert felt for Røde Kors. Dette kan ha påvirket møtet mellom meg og deltakerne.¹⁵ Andre faktorer spilte også inn. Deltakerne formidlet sine opplevelser til noen av en annen generasjon, da jeg er på alder med flere av deres barnebarn. Mitt nærmeste forankringspunkt er at jeg selv har hatt to besteforeldre født i Norge på 1920-tallet, og beretningene jeg er oppvokst med fra og om dem. I flere intervju tok deltakerne seg tid til å forklare termer, strukturer og historiske hendelser. Bakgrunn, utover generasjonsskille, ble også aktualisert. En deltaker med samisk bakgrunn integrerte forklaringer av nordsamiske ord og sjøsamiske tradisjoner i egen fortelling. Disse forklaringene tillot meg å følge historien på en helt annen måte. Likeledes spurte noen deltakere om min bakgrunn og opprinnelse. Flere intervju inkluderte at vi tok pauser og samtalte om andre tema underveis.

Databearbeiding og etikk

Ved ansikt-til-ansikt-intervju ble deltakerne presentert med skriftlig samtykkeskjema. Ved telefon- og videointervju leste jeg opp informasjonen og tok opp deltakernes muntlige samtykke. Alle deltakerne ga sin tillatelse til lydopptak, og intervjuene ble transkribert verbatim og analysert i NVivo. Transkripsjonene ble gjennomlest flere ganger, og kodingen foregikk i to omganger: først ut fra tema i intervjuguiden og *hva* deltakerne beskrev, så ut fra *hvordan* de beskrev. Denne todelte kategoriseringen danner grunnlaget for funn og diskusjon. I teksten som følger, har jeg benyttet mange sitater, for at deltakerne skal få komme til orde.¹⁶ Min fortolkning, utvelgelse av sitater og prioritering av barndomsminner fra tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms er likevel strukturerte for historiene som følger.¹⁷

15. Deltakerne var, så vidt det er meg kjent, ikke mottakere av eller frivillige i Røde Kors' aktiviteter.

16. Etter samtykke benyttes (eget eller selvvalgt) navn og fødselsår/alder ved sitat.

17. Alle deltakerne fikk en kopi av manuset og ble invitert til å dele tanker og innspill. Noen ga tilbakemelding på sitatsjekk, men ingen kom med kommentarer til selve innholdet. Dette tyder på at en tilbakemeldingsrunde kunne ha nyttiggjort seg ved å være en integrert del av studiens design, avtalt og fulgt opp som del av selve co-konstrueringen av det empiriske materialet, noe det ikke var i dette prosjektet.

Funn og diskusjon

I denne delen presenteres og diskuteres *hva* de ni informantene løfter frem fra egen oppvekst, og *hvordan* de forteller om den. Til tross for heterogenitet var det felleselementer i deres måte å beskrive barndommen på og temaene de løftet frem. Deres beretninger om barne- og ungdomstiden omhandlet lek, levekår (inkludert ansvar for å bidra og foreldres situasjon), skolegang og overgang til voksen. Og temaene relatert til krigstiden omhandlet atskillelse, krigens begynnelse, slutt og konsekvenser/brutalitet, tvangsevakuering, medmenneskelighet, sårbarhet, hverdagserfaringer og påvirkning på skolegang. De fleste fortalte eksplisitt om en god barndom og hvordan denne ble påvirket av 2. verdenskrig, men også om hvordan levekår påvirker selve barndommen. Deres fortellinger var forbundet med det sanselege og var fortsatt fulle av følelser og inntrykk mer enn 75 år senere. De brukte nåtiden som referanseramme, noe som tydeliggjorde hvordan ting var i «gamle dager». Og deres tilbakeblikk ga fortsatt perspektiv inn i eget liv og forståelse for generasjoner både før og etter dem. Det er disse tre elementene som løftes frem, altså barndommen påvirket av krig og levekår, fortellinger med emosjon og inntrykk og generasjons- og samfunnsendringer.

Informantenes oppvekstfortellinger omhandlet episodisk hukommelse – levende minner koblet til spesifikke hendelser – og semantisk hukommelse, altså mer generelle beskrivelser og fakta. Dermed gir deres historier også innsikt både i personlige minner og (lokal)historiske forhold, påvirket av egne erfaringer, det andre har fortalt dem, og det de har ervervet seg av offisiell kunnskap gjennom livet. Jeg har valgt å beskrive funn på en slik måte at jeg setter egne data inn i en sammenheng og drøfter dem opp mot andre funn og teoretiske bidrag på feltet.

Den gode barndom endret av krig

De ni informantene beskriver barndommen gjennom fortellinger om levekår og lek. De forteller om hverdagslige gjøremål og aktiviteter som symboliserer «barndomstiden» slik de minnes den. Risten (1932) forteller:

Vi bodde i barndomshjemmet med kreatur og sauer som vi måtte flytte til sommerseter. Den gangen kom sauene hjem hver kveld, og da hadde de laget stor bing. Og så melket de sauene og lagde ost. (...) Vi hadde det så fint, fordi det var så mye sei i fjorden. De fisket, og alle sammen jobbet hele dagen. De lagde ikke middag om dagen, nei, ikke før om kvelden. Da var det svære gryter og en svær form hvor de øste fisken, og så tok vi derifra med fingrene og rensket. Og lekene våre var jo det vi fant i fjæra, forskjellig sorter skjell. Vi hadde dem som vi kalte for gris, ku og sau.

Ristens beretning tegner et bilde av livets rytme slik det var den gangen på 1930-tallet. Minnet er først og fremst vevd rundt erkjennelsen om at «vi hadde det så fint», men også rundt levekår og (sam)arbeid. Aud (1933) beskriver også en barndom utenfor internatskolen full av gode minner:

Vi hadde geiter og kyr. Der geitene hoppet, hoppet vi etter, i fjellsiden. (...) Jeg hadde fire brødre. Jeg gjorde det guttene gjorde, var med dem i skogen når de skulle hogge ved. Og når de skulle samle, var jeg med på det. (...) Mine dukker var sag og øks og hammer. (...) På vinteren, når vi skulle ha veden hjem, kom faren min med hest. Vi hørte jo hesten og sprang ham i møte. Det var den fineste «sangen» av alt. Jeg må flire til meg selv når jeg tenker på det. Jeg har hatt en kjempefin barndom. Den skulle jeg gjerne ønske at flere fikk oppleve.

Barndommen beskrives som preget av nærhet til familie og naturen, som ofte var opphav til og sted for lek, leker og levebrød. Som Aud stadfester, kan det være godt å tenke tilbake på

slike minner. Marit (1928) forteller også om en god barndom i en søskenflokk på syv, og peker videre på behovet for at alle bidro til familiens gjøremål og levebrød. Hun løfter dermed en viktig dimensjon av barndommen, nemlig et ansvar som inkluderer barna som viktige bidragsyttere:

Vi var ute og lekte når vi hadde anledning til det, må jeg nesten si, så var vi i skogen og rundt omkring på gården og hadde det fint sammen. På kveldstid leste far ofte for oss. (...) Vi spilte gitar, og far spilte munnsspill, og vi sang. Vi hadde en fin barndom. Vi måtte lære å leke med egne ting. Vi var mye ute i skogen, i naturen, vi brukte kongler og alt vi fant. Vi bygde reder og klatret i trærne, gikk på ski og akte på kjelke og lagde snømenn.

Illustrasjon 1. Marit med seks søsken og andre barn.

Kilde: Marits private bilder.

«God» og «fin» er ord som flere informanter brukte for å oppsummere barndommen, selv om de med trangere levekår også viste til utfordringer. Blant dem uten større økonomiske bekymringer var slike utfordringer fraværende, eller det ble nettopp fremhevet som en kontrast. Noen fortalte for eksempel hvordan de hadde god økonomi eller var selvberget under krigen og ikke opplevde at de manglet noe, men kunne støtte andre. Andre fortalte imidlertid om hvordan rasjonering preget hverdagen, og om hvordan levekår også før krigen hadde vært utfordrende. Som Ronald (1928) beskrev:

I 1934 kom far hjem [fra arbeid], han hadde fått et «melkekort» – et kort som var ti centimeter langt og fem centimeter høyt, inndelt i 20 rubrikker. (...) En kvart liter skummetmelk var det en seksåring kunne få. Jeg leverte melkespannet, og hun på samvirkelaget fylte opp. (...) De gjorde narr av meg, at jeg var en fattigmannsunge, og jeg vet ikke hva jeg ikke var. Jeg fløy jo hjem og fortalte. Da husker jeg far ble meget forbannet, og så sa han følgende: «*Nej, en pojke ska inte tigga om mjölk. Han måste vänta.*» Dermed måtte jeg vente, og jeg fikk ikke noe melk før i 1935.

Leiv (1923) reflekterte også over familiens levekår og hvordan det å være «fattig», som han sa, ble synliggjort: «Det var tre rom, ikke loft. Vi var ni personer. Mor og far sov på kammer-

set med de tre minste. Ellers så måtte vi ligge i stua eller på kjøkkenet. (...) Vi tenkte ikke på det. Vi var jo klar over at vi var fattige. Det så vi jo på de som hadde det litt bedre.» Levekår preget derfor rammene rundt barndommen.

Flere informanter fortalte hvordan «den gode barndom» brått tok slutt som resultat av okkupasjonen av Norge under 2. verdenskrig. Harald (1937) oppsummerte denne erfaringen slik: «Den gode barndom, den ble det brått slutt med. Høsten '44, da tyskerne trakk seg tilbake, brente de og ødela de alt sammen. (...) En del av barndommen min var en flyktningetilværelse.» Rundt 75.000 mennesker i Finnmark og Nord-Troms ble fordrevet denne høsten. Rundt 50.000 ble deportert sørover, og rundt 25.000 rømte, og den brente jords tak-tikk ble utført. De som rømte, levde i konstant fare for å bli oppdaget og for represalier, og overvintret i alt fra huler og hvelvede båter til gjenstående hus, hytter og gammer. Både Harald, Risten og Aud opplevde tvangsevakueringen av Øst-Finnmark. Fra tvangsevakueringen forteller Harald:

Vi ble fraktet i lastebiler, buss, hva det måtte være, over til Lakselv. Derfra ble vi kjørt til Hamnbukta og om bord i skipene. (...) Båten vi ble sendt med het [SS] *Adolf Binder*. Den var fullastet med ammunisjon som det ble lagt platter over, og der satt og lå folk som sild i tønner. De tyske vaktene gikk stadig rundt. De var nok redd for at noen skulle bruke fyrstikker. Det ville blitt litt av et smell. Skipet hadde mange anløp og tok imot forsyninger. Det var gjerne dyreskrotter som ble lempet om bord. Det beste gikk til mannskapet, så ble det kokt suppe til oss på svære feltkjøkken. Båten tok oss til Narvik. Der var det bytte til *Stella Polaris*. Det var en luksus yacht, men akk og ved, lusa fulgte med. Det var voldsomt til sykdom og lus. Det skipet tok oss til Mosjøen. Der var det togtransport til Trondheim. På togreisen fikk vi ingenting. Vi prøvde å kjøpe noe i Mosjøen, men det var jo varemangel der også. Vi fikk kun tak i kålrot. På Grong stasjon stoppet toget, og det kom om bord en flokk damer med Røde Kors-emblemet. De hadde med smørbrød. Jeg kan huske at det var usedvanlig grovt brød. Det hang ikke skikkelig sammen, og det knaste imellom tennene, men det var godt. Vi bodde først på Katedralskolen i Trondheim. Noe av det siste tyskerne gjorde, var en gedigen avlusningsprosess. Menn for seg og kvinner og barn for seg i et dusjanlegg. Vi fikk klasket et stykke grønnsåpe i hånden og inn i dusjen. I mellomtiden skulle klærne varmebehandles. Noen kom tilbake iført ulltepper. Da hadde klærne tatt fyr. (...) Vi ble ført rundt til forskjellige spisesteder. Det var stort sett suppe, svenskesuppe, kjøttsuppe eller betasuppe. Det smakte godt. Vi fikk ikke vanlige drikkeglass, men ølflasker som var saget av. (...) Fra Trondheim ble vi spredt over Sør-Norge. Familien min havnet mange steder. (...) Selvfølgelig var vi bekymret for hvor familien var, men etter hvert kom det ut et lite blad med opplysninger.

Harald gir en detaljert beskrivelse av tvangsevakueringen både i vi- og jeg-form og peker på hvordan hans personlige opplevelse var del av en kollektiv erfaring i egen familie og lokalsamfunn. Hans beretning består både av en kronologisk beskrivelse av hendelsesforløpet, logistiske opplysninger, som transportmiddel, skipsnavn, stedsnavn, og ulike prosesser knyttet til mat, helse og hygiene, i tillegg til sanseinntrykk, som brødet som *knaste* imellom tennene, og såpestykket som ble *klasket* i hånden hans. Harald løfter også frem en viktig faktor som gjorde seg gjeldende ved evakueringen: språk. Hans morsmål er samisk, og han snakket ikke flytende norsk da han ble sendt sørover som 7-åring.

Som Schrumpf minner oss på, utgjorde barn en fjerdedel av dem som opplevde okkupasjonen av Norge under 2. verdenskrig, og mer enn 500 barn ble drept.¹⁸ Likevel har beretninger fra barns perspektiv stort sett vært fraværende. Barn og unges perspektiv er viktig for en mer helhetlig forståelse. Sensoriske opplevelser kan være svært fremtredende i minner fra barndommen,¹⁹ noe som Haralds beskrivelse over peker på. Opplevelser av okkupa-

18. Schrumpf 2016.

19. Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019.

sjonen påvirkes innad i gruppen «barn» av faktorer som alder, kjønn, familiestørrelse og levekår.²⁰ En og samme hendelse kan oppleves svært ulikt. Generasjon kan også være et viktig aspekt. I sin studie om en bosnisk flyktningfamilie viser Eastmond nettopp hvor forskjellig opplevelser av krig, flukt, eksil og retur var for tre generasjoner.²¹ Deltakerne i denne studien uttaler seg fra et alderdomsperspektiv og med et tilbakeblikk på barndommen. De som var barn under 2. verdenskrig, er også en viktig kilde til krigshistorien.²² I de få tilfellene informantene ikke selv kom inn på krigen, spurte jeg om det var greit å spørre. Det var ingen som sa nei eller fremviste et kroppsspråk eller tonefall hvor jeg opplevde at de der og da ikke ønsket å snakke om opplevelser fra krigen, selv om jeg fikk forståelse gjennom videre samtaler at dette var et vanskelig tema for noen.

Illustrasjon 2. Konvoi med krigs- og handelsskip på Finnmarkskysten.

Kilde: Fotografert av Walter Füssler. Brukt med tillatelse fra Yngve Johansen.

Informantene var mellom 17 og ett år gamle da krigen kom til Norge, og mellom 22 og seks år da freden kom. Syv av dem er del av kohorten beskrevet som «den stille generasjonen» i tidligere forskning, altså dem født mellom 1928 og 1945.²³ Denne generasjonens kjennetegn er at de ofte er tause om egne krigsopplevelser. Krig innebærer voldsomme hendelser. Det kan være mange faktorer som påvirker hvorvidt det finnes rom for å snakke om traumatiske erfaringer, ikke minst tema som berører tap, sorg, stigma og skam. Barn lærer og bærer med seg mønstre fra voksne og kan merke hvorvidt det er rom for deres erfaringer.²⁴ Wetlesen peker på flere mulige barrierer for kommunikasjon som fremmer barns taushet, og som kan fortsette i voksen alder.²⁵ Manglende språk kan være en barriere blant yngre barn. Det kan handle om manglende rom for barns opplevelser når voksne også gjennomlever traumatiske hendelser, og manglende forståelse for omfanget av barns oppfatningsevne. Det kan også være en måte for omsorgspersoner å beskytte seg mot en følelse av å ha sviktet ved ikke å ha maktet å beskytte barna. Harald løftet frem hvordan hans lokalsamfunn nettopp ikke var bundet av taushet knyttet til krigsopplevelser. Ifølge han var et viktig element at alle hadde

20. Hjort & Wetlesen 2009; Schrumpf 2016; Stenvold & Fause 2015.

21. Eastmond 2016.

22. Hjort, Strand & Wetlesen 2009: 2.

23. Wetlesen 2009.

24. Ibid.

25. Ibid.

opplevd det «sammen» – krigsopplevelsene var samtidig individuelle og kollektive. «Folk var veldig flink til å snakke sammen om hva de hadde opplevd, og rette litt på hverandre. Det var nok god terapi. Jeg hadde mange gode folk rundt meg, solide mennesker» (Harald). Annerkjennelse og empati er viktige elementer for at vanskelige opplevelser kan komme frem i lyset. Felleskap er også i forskningslitteraturen beskrevet som en viktig beskyttende faktor mot krigens konsekvenser.²⁶ Som Harald påpeker, kan det også være viktig for heling.

Illustrasjon 3. Wehrmacht-soldater fra kystbatteriet i Gavesluft (Tana) som skiper brød. Til høyre står en liten gutt. En annen gutt går med en stav i bakgrunnen.

Kilde: Fotografert av Walter Füssler. Brukt med tillatelse fra Yngve Johansen.

De ni informantene var ulikt påvirket av krigen. Noen hadde mange minner fra okkupasjonen og hadde opplevd dens konsekvenser på kloss hold. Harald, Risten og Aud, for eksempel, opplevde å miste hjem og alle eiendeler. Som Aud fortalte: «Vi måtte gå. Når vi kom et stykke, møtte vi fire tyske soldater med bensinkanner. Vi stoppet for å se. 'Gå! Gå!', ropte de. Før vi var halvveis, sto husene i lua.» De returnerte også til lokalsamfunn hvor alt var lagt i ruiner, og kun én opplevde at barndomshjemmet ble gjenreist. Noen ble også konfrontert med eksistensielle tema som død og menneskelig ondskap. Harald delte sine minner fra da han var 7 år: «En liten kusine av meg døde under turen [tvangsevakueringen], og faren hadde problemer med å få tak i materialer for å snekre kiste til den lille jenta.» Og Aud beskrev fra da hun var 11 år: «De samlet alle kyrene i et fjøs. Alle ungdommene måtte være med og se. De tvang dem til det. Eldstebroren min sa det er det verste han var med på. Soldatene skar bare av lemmene. Det var ikke sånn at de drepte dem der og da. Dyrene led mye.» Andre hadde færre eller mindre inngripende krigsminner. Uavhengig av dette endret krigen gjerne livet og hverdagen deres:

Jeg husker far sa, da vi skulle gå på skolen en tirsdag morgen [9. april 1940]: 'Nå ungene mine, nå er det krig i Norge. Nå har tyskerne kommet og tatt oss.' Da gråt vi alle sammen. Vi gikk på skolen, og det sam-

26. Schrumpf 2016.

me sa frøken: 'Nå blir det en annen tid for oss. Nå er det krig.' Alt ble annerledes. Vi ble veldig alvorlige alle sammen, selv om vi i grunnen ikke forsto hva det var (Marit).

Slik reflekterte Marit som 12-åring over hvordan krigens begynnelse endret livet. Informantenes beretninger omhandlet erfaringer fra minst 75 år tilbake i tid. Til tross for dette var de fortsatt fulle av følelser og sterke og sanselige inntrykk.

Fortellinger fulle av emosjon og sanseintrykk

Informantenes oppveksthistorier viser at opplevelser, selv om de er langt tilbake i tid, fortsatt kan vekke mange følelser.²⁷ Risten (1932) var en av tre informanter som opplevde atskillelse fra foreldre på grunn av krigen. Hun og broren ble sendt for å søke tilflukt før familien ble tvangsevakuert. Risten forteller fra den gangen hun var 12 år:

Jeg ble ikke evakuert under krigen. Mamma sa: 'Du kan ikke være her, fordi hvis vi må rømme midt på natten og du er syk, du kan ikke.' Så jeg dro over fjellet til noen slektninger, og samme kveld kom eldstebroren min og sa: 'Vi skal ikke være her, vi skal ro over fjorden, så er vi sikret.' (...) Vi lånte en båt, vi var fem, to søskenpar og en til, som rodde over. Mørkt var det over alt. Så så vi lys ute i havet. Da sluttet de å ro. Vi tenkte det er en tysk båt, selvfølgelig. Det var ingen andre som hadde lys. Heldigvis snudde de. Til den andre siden. Dit kom ikke tyskerne.

Når jeg spør Risten hvordan hun opplevde dette, skjærer stemmen seg i svaret. «Følte? Jeg ble jo helt ... Foreldrene mine ble jo tatt sørover. Vi visste ikke mer. Jeg visste jo ikke om de levde. Det var mange som tenkte slik.» Aud (1933) opplevde også å bli atskilt fra familien da hun og brødrene bodde hos ulike familier høsten 1945 til våren 1946 som del av de mange barna sendt på opphold i Sverige og Danmark for ernæring og pleie. Aud beskriver også dette som svært vanskelig, selv om hun la stor vekt på hvor snill vertsfamilien var, og til og med viste en godt bevart gave derfra. «Da jeg kom til Danmark, det var det verste som hadde hendt meg. Jeg hadde ikke mamma og pappa der. Jeg gråt i 14 dager før jeg fant ut at sånn er det her. (...) De skjønnte jo selvfølgelig at jeg ville hjem. Og særlig når vi spiste, da var det verst, fordi da hadde jeg ikke brødrene mine.» Hjemreisedatoen sto fortsatt tydelig i Auds minne. Til tross for at de begge fortalte at de fikk god omsorg i foreldrenes fravær, var det tydelig at atskillelsen ble opplevd som svært inngripende.

Ronald (1928) opplevde også atskillelse på grunn av krigen. I motsetning til Risten og Aud var det Ronalds far som ble sendt vekk på tvangsarbeid:

Far, han ble tvangsendt til Mosjøen for å jobbe på jernbanen mot Bodø. (...) Jeg måtte være med og hjelpe mor så godt jeg kunne. Jeg måtte stå i matkø for å se om det var noe mat å få kjøpt. Det var jo ikke bare å gå på samvirkelaget og si at man skulle ha en kilo mel. Det var ikke mel å få kjøpt. Man måtte stå og vente, og så en dag kom det mel igjen. Da var det helt kaos. I kø, det er mye dytting og press, men det gikk stort sett greit, sånn som jeg erindrer, å få det når du først fikk kvoten. Men det kunne gå dager som vi gikk og ventet. Da måtte man opp på morgenen, timer før forretningen åpnet for å være først i køen. Hvis det kom ett eller annet som vi kunne bruke å spise, så kom vi for å få tak i det. Vi hadde også kontakt med noen småbruk. Det var bortimot en mil hjemmefra. Da var det å gå dit og prøve å få en halvliter melk. Jeg måtte jo ha melk til broren min, vet du, han var spedbarn.

Som allerede påpekt var ansvar en del av de fleste oppvekstfortellingene. Ronald peker her på en ytterlig dimensjon, nemlig fravær av hovedforsørgeren, faren. Et slikt fravær kan både

27. Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019.

øke barnets behov for å bidra og ansvarfølelse til å gjøre det. Som han vektla: «Jeg *måtte* jo ha melk til broren min.»

Informantenes beretninger handlet om «ordinære» opplevelser, hverdagslige gjøremål eller hendelser de beskrev som ubetydelige, og om opplevelser som kan beskrives som «ekstraordinære», enten det var traumatiske hendelser eller store begivenheter. Således utgjorde deres fortellinger en sammenfletting av *store* og *små* historier. Barndomsminnene fra 2. verdenskrig omhandlet møter med okkupasjonsmakten, soldater og fanger, som mer individorienterte historier på den ene siden, og om erindringer av marsjerende soldater, veisperringer, bombeangrep, rasjonering og utdeling av drops, som symbol og uttrykk for den okkuperende makten på den andre. Aud fortalte blant annet om møter med kolonner av russiske krigsfanger:

Når tilbaketrekingen begynte, så vi alle kolonnene av russerfanger langs veien. Min yngre bror og jeg pleide å si til mamma: 'Kan vi få et par brødkiver og gi fangene?' Vi fikk med oss flere matpakker som vi ga dem når de gikk forbi. De ble glade. Tyskerne som var med, sa ingenting. Når vi ble tomme, sprang vi hjem og sa vi må ha mer. Jeg tror aldri hun sa nei. Det er jeg glad for. Det kunne vært de som hadde sagt nei på grunn av rasjoneringen. Vi som unger, som ikke forsto så mye av det, ja, sånn skulle det være. (...) En gang vi leverte matpakker, fant vi ut av vi skulle gå i lag med dem et stykke. Det var to offiserer som hadde en fange imellom seg. Soldaten sa flere ganger at vi må gå hjem. Til slutt snudde vi. Fangen ble skutt ikke så langt derfra, inne i en liten myr. En av brødrene mine og en kamerat var og hugde ved. De både så og hørte det. Når han kom hjem på kvelden, fortalte han det til mor. De hadde hevet han ned i en myrgrop. Mamma og broren min tok ham opp og la ham på et tørt sted og hadde ting over. Etter krigen begynte de å samle opp de som ble skutt. De spurte mor om hun kunne være med og vise. Det gjorde hun.

Auds beretning forbinder tid (tilbaketrekingen og etter krigen), person (henne med yngstebroren, eldstebroren og kameraten, eldstebroren og moren, og moren og dem hun viste graven) og perspektiv (Auds opplevelser i datid og refleksjoner i nåtid). Ulike uttrykk for tid, person og perspektiv var også tydelig blant andre. Oppveksthistoriene besto dermed av en gjenfortelling av både egne og andres opplevelser. Harald (1937) fortalte:

Vi hadde rømt til skogs, men ble funnet og fått marsjordre, men vi ba pent om å få komme ned til brann-tomten og hente mat. 'Det trengs ikke!' Da spurte vi om klær. Det var i orden. Onkelen min kom i prat med sin fangevokter. Vi hadde gjemt unna mye mat. Tyskeren så et glass med smør. 'Er det smør?', spurte han. 'Ja' [var svaret]. 'Får jeg smake?' Der sto han og spiste smør med bare nevene og tårene rant. Onkel spurte om han ikke kunne snu seg vekk så han kunne komme seg unna. Det hadde han lyst til, sa han, 'men hvis jeg mister en fange så blir jeg stilt mot veggen i kveld.'

Minner av soldater som *individer* var gjerne svært ulike fra minner om den okkuperende *kollektive* makten. Individuelle soldater kunne bli beskrevet som sårbare, som uenige med krigen og som familiefedre. «De tyske soldatene var ikke bare vonde. Det var mange som hvisket til oss: 'Hitler er ikke god, men ikke si det videre'», som Harald fortalte. Eller som Aud beskrev: «Jeg fikk et treskrin av en tysk offiser. Han viste oss bilde. Han hadde to døtre som var litt eldre enn meg. Han tømte sigarkassen og ga den til meg.» Ronald ga også et slikt inntrykk med sin fortelling om den tyske løytnanten som kom til verkstedet der han var lærling, med en radio til «langvarig» reparasjon. Sammen med eieren lyttet løytnanten til *London*, og de delte diskret nyhetene, inntil den 7. mai 1945, da de etter et par minutter kom ut og ropte: «Vi er frie, Norge, det er fred!» Den kollektive makten ble i motsetning beskrevet som hensynsløs, farlig og forbudt, som beskrevet av Bjørg (1930):

Det var alltid nazister der som ønsket å gjøre stygge ting. (...) Tyskerne var der, og dem hadde vi ikke lov til å se på. Det verste var når de marsjerte i gaten. Det var veldig flott å se, det må jeg bare innrømme, men jeg hadde ikke lov, så jeg sto med ryggen til. Og så sang de. Og det var så flott å høre. Jeg bare sto der og lot som ingenting. Jeg fortalte ikke hjemme heller, fordi jeg tror ikke min mor synes det var noe alright. Hun brant jo Hamsun sine bøker, hun, så sånn var det.

Dermed viser fortellingene deres også hvordan barns krigsminner både inngår i og utfordrer en «minnekultur og et minnefelleskap» og derved det kollektive minnet.²⁸

Illustrasjon 4. Marsjerende Wehrmacht-soldater i Gavesluft, Tana.

Kilde: Fotografert av Walter Füssler. Brukt med tillatelse fra Yngve Johansen.

I sin studie basert på 7.-klassingers skolestiler om krigen skrevet i 1946 identifiserer Schrumpf fire tema: «den eventyrlige krigen», «motstand og deltagelse», «krigens brutalitet» og «patriotisme og humanisme.»²⁹ I likhet med funnene i skolestilene peker informantere i denne studien på at krigen opplevdes som skummel, spennende og en kombinasjon av dette. Flere fortalte, for eksempel hvordan både voksne og barn ble stående og se på fly- og bombeangrep: «Voksne sto ute og så på det som et fyrverkeri når de skjøt på Sola. Vi og var med på det helt til det kom en granat som gikk til huset. Da måtte ungene inn. De voksne sto igjen. Det var jo livsfarlig. Sånn var det. Jeg tror ikke de skjønnte hvor farlig det var» (Björg). Harald beskrev en lignende hendelse og reflekterte over hvordan man påvirkes: «Ved nyttårstider fikk vi se et skuespill ute i havet en kveld. Det var engelske fly som gikk løs på en tysk konvoi. Det var mye lys og smell. Jeg sto ute sammen med de voksne og så på. Det skremte ikke meg, men stakkars ungene på gården, de sprang inn i fjøset og skrek og bar seg. Jeg hadde sett mye.» Harald fortalte også om alle de «små metallvimplene på veien med dødningshoder» som signaliserte miner, som han så ved retur til Øst-Finnmark høsten 1945, og hvordan «guttene hadde mye moro med å få [alt sprengstoffet] til å brenne». I likhet med Schrumpfs funn beskriver noen informanter også hvordan de kom i

28. Schrumpf 2016: 495.

29. Ibid.

kontakt med sider ansett som ulovlig, det være seg informasjon om motstandsfolk, flukt fra eget land eller tilgang til radio, som Markus fortalte: «Jeg var jo 13 år når krigen kom til Norge (...), men vi fulgte jo med nyhetene. Vi måtte jo gi fra oss radioen. Den ble tatt. Men vi hørte nyheter likevel, fordi det var noen steder vi visste fremdeles hadde radio. Og vi fulgte med på kart på krigens gang. (...) Det var jo spennende å følge med.» Noen informanter satte spørsmålstegn ved hvorvidt de forsto hva som egentlig foregikk der og da, eller pekte på hvordan opplevelsen hadde fått ny betydning i lys av senere erfaringer og roller. Deres tilbakeblikk var derved også fylt med referanser til generasjons- og samfunnsendringer.

Illustrasjon 5. Et britisk krigsskip legger til havn i Kristiansund våren 1945. Markus, som er russ, står sammen med sine medelever på taket.

Kilde: Markus' private bilder.

Generasjons- og samfunnsendringer

Nåtiden som referanseramme var en måte informantene rammet inn egne opplevelser. Det er anerkjent at barndom er en sosial konstruksjon som varierer over tid og sted, og som påvirkes av sosiale, kulturelle og historiske aspekter.³⁰ Barndom i Norge fra 1920-tallet og gjennom krigsårene er derfor noe helt annet enn den er i dag. Som Harald (1937) reflekterte: «Barna måtte være med på alt arbeid. Skulle man berge seg, så måtte store og små ta i et tak. *Barn var kanskje tidlig voksne.*»

Nærhet til natur var et gjennomgående tema, og informantene beskrev en generell opplevelse av at denne var større blant deres generasjon enn nåtidens barn: «Det var tre naboer. Vi var en hel gjeng her, 50 stykker på den stranden som lekte sammen og rant på ski, hjemmelagde ski, uten binding eller noe. Når man tenker i dag, går ikke barna ut engang. De sitter jo inne! De har lært det i barnehagen: 'Vi skal gå ut, og da må det være noen med'»

30. James & Prout 1997.

(Risten, 1932). Fortellinger om materielle og velferdsmessige endringer var også gjennomgående. For å beskrive endringene forklarte Ronald (1928) detaljene rundt *hvordan* ting var da han vokste opp:

Vann var ikke innlagt. Det måtte bæres inn i bøtter. Alt måtte gjøres for hånd. Når vi badet, foregikk det på følgende måte: Når vi skulle ha varmt vann, så måtte vi fyre opp den store jerngryta i kjelleren. Far bar trestampen som ble brukt til å vaske klær, opp på kjøkkengulvet. Så bar han vannet opp fra kjelleren og fylte stampen. Så måtte jeg gå opp i stampen, og mor skrubbet meg. Når jeg var ferdig, kledde jeg på meg og måtte forsvinne ut. Da var det mor sin tur i samme vann. De kunne ikke søle med vann. Og når hun var ferdig, så kledde hun på seg og gikk ut, og så gikk far oppi samme stamp. Kan du tenkte deg det i dag? I dag har vi dusj og gulvvarme. Det er bare helt utrolig!

Det som både er rett og plikt for barn opp til 16 år i dagens Norge, som skolegang, ble også løftet frem som en kontrast til hvordan ting var da de vokste opp: «Veldig stor forskjell er det. Skolen gikk man 1. til 3. og ferdig med det. De som hadde råd til det, gikk videre. De som ikke hadde råd, gjorde ikke det. Man jobbet hele tiden. Når du bor på en sånn plass som det her [et lite småbruk], så jobbet du når du var fem år», fortalte Leiv (1923). Han beskrev også egen skolevei: «Å gå til skole, en liten gutt, to kilometer på morgenen med nysnø gjennom skogen.» Risten fortalte også om en skolevei som både krevde selvstendighet og ferdigheter: «Vi 1.-klassinger måtte ro over fjorden. Vi og naboene rodde i en båt. Så måtte vi ta opp båten og gå to kilometer innover. Der var det skole.» Ronald kom i tillegg inn på innhold i grunnskoleutdanningen: «Å se på mine barnebarn som kan engelsk. Det er jo helt alminnelig, og de har flere språk i tillegg. De har jo helt andre muligheter å komme videre. Forskjellen fra meg selv og til dem er enorm.» Nåtidens levestandard og velferd blir en linse å se tilbake på egne opplevelser og levekår gjennom. Slike endringer setter egne erfaringer, men også tidligere og senere generasjoner i perspektiv.

Illustrasjon 6. Kirkenes før ødeleggelsen. I løpet av krigen ble det registrert 328 bombeangrep i byen.

Kilde: Fotografert av Walter Füssler. Brukt med tillatelse fra Yngve Johansen.

Et intervju utfolder seg både på en spesiell tid og i et gitt rom. Som Ingebretsen og Solem påpeker: «Når vi intervjuer på et vilkårlig tidspunkt, får vi et stillbilde i en prosess.»³¹ Informantene uttrykte at der de er i livet nå, har de det generelt veldig bra. Som Aud sa: «Jeg er glad jeg har det livet jeg har, det er jeg.» Og som Johanne (1939) lurte på: «Er de [andre eldre] fornøyd, de også?» Flere uttrykke aksept for hvordan livet er blitt. Et aksepterende perspektiv og ståsted påvirker hvordan det er å se bakover. Deres historier viser også at tidligere erfaringer kan oppleves som en ressurs i nåtiden. I refleksjon over konsekvensene av koronapandemien løfter Marit (1928) frem minnet om krigen:

Kanskje har det hjulpet oss som er så pass gamle i dag, at vi hadde krigstiden. Vi ble frastjålet mye av ungdomstiden vår, for da var det stengt med kinoer og konserter og dans og hva det var. Blendingsgardinene, det var det verste. Det har vi i hvert fall ikke nå. Alle vinduene måtte blendes, ikke noe lys skulle komme ut. Alle utelamper måtte slukkes, alt. Så kanskje vi som er i vår alder, at vi har prøvd noe lignende før, vært innestengt på en måte, så vi håndterer det bedre enn mange av en annen tidsalder.

Johanne forankret også sin evne til å finne seg til rette på nye steder til opplevelser i barndommen. Farens ettertraktede kompetanse hadde ført til gjentatt flytting for familien. Om dette fortalte hun: «Jeg byttet folkeskole fem ganger på de syv årene jeg gikk på [folke]skole. Jeg måtte venne meg til veldig mange nye miljø og mennesker. Og det tror jeg har vært sunt. Det har lært meg mye gjennom livet.» Tidligere opplevelser blir en klangbunn, og synet på andre blir også et perspektiv man (gjen)oppdager igjennom livet.

Som allerede påpekt var informantenes historier tett knyttet opp mot fortellinger om andre personer. Og noen ganger fløt historiene inn i hverandre, slik at det ikke alltid var like lett å vite om de beskrev et første- eller andrehåndsperspektiv. Andre ganger var dette eksplisitt, men likeledes handlet *egen historie* om *historien til andre*. Flere løftet spesielt frem beretninger om foreldre. Disse beretningene var gjerne knyttet til beundringen de følte for dem, som 97-årige Leiv:

Jeg tenker tilbake og beundrer hva mor klarte. Da var det ikke strøm. Fjøset var fullt av kreatur (...). Elven der borte var eneste måten å få vann til kreaturene og til oss. Hvordan klarte hun det? Å måke snø også. Jeg begriper det ikke. Klesvasken var i elven. Hvordan gikk det an? Faren min var mye borte for arbeid. Så lenge det var drift i malmgruvene, var han jo der. Han var også på fiske i Lofoten. Ellers så måtte han jo kanskje langt av gårde på veiarbeid, skogsarbeid eller gruvearbeid.

Andres historie kan være viktig i å fortelle egen historie. For 92-årige Ronald fremsto det nettopp som spesielt viktig å dele et minne om faren som del av sin oppvekstshistorie:

Jeg skal si en ting til slutt. Etter at jeg flyttet hjemmefra, så har jeg tenkt på det faren min gjorde. Blant annet, ski. Det var ikke noe som var hverdagslig. Da sa far en gang: 'Nej, det här går inte.' Og så gikk han opp og hogde ned en stor bjørk og begynte å skjære planker med en håndsag. Dem tørket han, og så begynte han å spikke med kniv og øks. Jeg kan ikke erindre at han hadde noe høvel. Men han greide å få til ski. Og så et tappjern, og der greide han til og med å få til en rand under skiene. Og så satt han de i kokende vann, og dermed ble det mykt, og så spente han det fast til en benk så det ble en bøy på dem. Dette gjorde han med verktøy som jeg ikke fatter at han kunne bruke. Jeg hadde ikke greid det med dagens moderne verktøy, så det beundrer jeg faren min for. Han var tålmodig til en annen verden når det gjaldt sånne ting. Det vil jeg bare si om han. Jeg beundrer han. Han gjorde mange sånne småting og var en arbeidsmaur av en annen verden.

31. Ingebretsen & Solem 1994: 77.

I lys av et langt liv, egne erfaringer og samfunnsendringer sees foreldre også i et annet lys. Aud (1933) løftet frem som et spesielt viktig barndomsminne at faren trosset okkupasjonsmakten ved å flagge på morens bursdag.

Moren min hadde gebursdag den 3. juli, og hvert år hele krigstiden flagget far for mor. Livet for oss var når far heiste flagget. Det var ekstase. Vi som unger forsto ikke alvor. Det er først når man blir voksen og kan tenke rekkevidden av det. Jeg har siden tenkt 'er det mange som har kunnet heist flagget under krigen?'

Et langt liv, og kanskje høy alderdom spesielt, danner dermed et unikt perspektiv for å reflektere over egne erfaringer, dem som har stått en nær, og samfunnsendringer.

Konklusjon

Eldre menneskers fortellinger om å vokse opp under krigen og før Norge ble et velferdssamfunn, gir et (lokal)historisk innblikk i barns lek, ansvar, familierelasjoner og generasjonsforskjeller. Ulike former for tilbakeblikk utgjør hovedkilden til barns opplevelser av denne tiden. Ved å se tilbake på livet blir alt som har skjedd siden, en del av historien, som en klangbunn, referanseramme og som mulige meningsbærende elementer. Informantenes beretninger viser at «flere stemmer» er del av historiene deres, og at deres erfaringer kan være både individuelle og kollektive. De gjenga direkte dialog, slik de minnes det over 75 år senere, men så også erfaringene gjennom ulike linser farget av livssituasjon, opplevelser, roller og samfunnsendringer. Deres beretninger inkluderer både historiske og personlige elementer, med umiddelbare (sanse)inntrykk og følelser. De dro linjer og kontraster til nåtiden og så tilbake på egne erfaringer som en mulig ressurs.

Okkupasjonen av Norge fra 1940 til 1945 var en integrert del av de fleste ni oppvekstfortellingene. Utover verdifull kunnskap om eldre, (lokal)historie og samfunnet kan eldre menneskers oppvekstfortellinger kanskje også gi økt innsikt i opplevelser blant barn og unge i dag knyttet til utfordrende levekår, krig og konflikt.³² Som Lundby viser i sin dokumentar *Brennende minner* om barndomsminner av å bli fordrevet i Finnmark og Nord-Troms under 2. verdenskrig og barns opplevelser av å flykte fra krigsherjede land i dag, kan ulike generasjoner barn med krigsopplevelser muligens speile hverandre.³³ Således kan eldre menneskers oppvekstfortellinger kanskje både bygge bro mellom ulike generasjoner i samfunnet og forskjellige generasjoner barn som har opplevd krig.

En stor takk til de ni deltakerne som delte sine oppvekstfortellinger. Jeg vil også takke de som hjalp meg å komme i kontakt med dem, de som delte fotografier og historier rundt fotografiene, de to anonyme fagfellene og Reidun Ingebretsen.

32. Hjort & Wetlesen 2009.

33. Lundby 2018.

Referanser

- Borge, B. (2002). «De kalte oss naziynge!»: NS-barnas historie 1940–2002. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Eastmond, M. (2016). Shifting Sites: Memories of War and Exile across Time and Place. I M. Palmberger & J. Tošić (Red.), *Memories on the Move: Experiencing Mobility, Rethinking the Past* (19–46). London: Palgrave Macmillan.
- Ericsson, K. & Simonsen, E. (2005). *Krigsbarn i fredstid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hinchman, L. P. & Hinchman, S. K. (Red.) (1997). *Memory, Identity, Community: The Idea of Narrative in the Human Sciences*. Albany: State University of New York Press.
- Hjort, H., Strand, N. & Wetlesen, T. S. (2009). Barn som vitner til okkupasjonstiden. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 46(1), 2.
- Hjort, H. & Wetlesen, T. S. (2009). Barns krigsopplevelser – en kilde til kunnskap. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 46(1), 3–7.
- Ingebretsen, R. & Solem, P. E. (1994). Tilbakeblikk på livet. I A. Helset, A.-M. Nygård, S. Seim & T. Utne (Red.), *Alderdoms vekst: Festskrift til Eva Beverfelt i anledning 70-års-dagen 6. mars 1994* (73–93). Oslo: Norsk gerontologisk institutt.
- James, A. & Prout, A. (Red.). (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Abingdon: Routledge.
- Koskinen-Koivisto, E., & Seitsonen, O. (2019). Landscapes of Loss and Destruction: Sámi Elders' Childhood Memories of the Second World War. *Ethnologia Europaea*, 49(1), 24–40. <https://doi.org/10.16995/ee.816>
- Lundby, E.-A. (2018). *Brennende minner*. Ellen Lundby Film & Media.
- Nøkleby, B. & Hjeltnes, G. (2010). *Barn under krigen*. Oslo: Aschehoug.
- Røde Kors (2021). «Sånne små ting som å holde hender, det gjør så mye med hele deg»: Eldre menneskers hverdag under koronapandemien. Oslo: Røde Kors.
- Schrumpf, E. (2016). Om helter og skurker og nasjonal identitet – Norske barns minner og fortellinger fra 2. verdenskrig. *Historisk tidsskrift*, 95(4), 492–513. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2016-04-03>
- SSB. (2020). Statistikkbanken: 07459: Alders- og kjønnsfordeling i kommuner, fylker og hele landets befolkning (K) 1986–2021. Hentet fra <https://www.ssb.no/statbank/table/07459/>
- Stenvold, H. & Fause, Å. (2015). Migratory Birds: Silent Panic and Play – Reflections on Memories of Childhood and Adolescence from World War II. *Nordlit*, 37, 1–25. <https://doi.org/10.7557/13.3640>
- Wetlesen, T. S. (2009). Recollections of wartime childhood: Contexts of silence and speech. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 46(1), 93–99.
- Wetlesen, T. S. & Hjort, H. (2006). *Spor etter krigen: Livshistorier*. Oslo: Unipub forlag.